

Семантика кольорів як чинник формування ідейного змісту повісті «Чорний брід» Л. Первомайського

Наріжна Л. Г. «Семантика кольорів як чинник формування ідейного змісту повісті Л. Первомайського «Чорний брід» (1966–1968)». У статті аналізується семантика кольорової палітри повісті «Чорний брід» Л. Первомайського як важливий елемент концепції художнього твору. Відзначено інтерес письменника до морально-етичної підоснови взаємин людей, життєві погляди яких контрастно стикаються в опозиціях, що мають позачасову антропологічну актуальність. Колористичні образи («чорний», «темний») стають символами як невідомості, таємничості, самотності, упередженості у ставленні до іншого, обмеженості, недалекості, так і широти поглядів, відкритості до життя, душевної глибини, чутливості, змін, набуття життєвої мудрості. Це протиставлення втілює поліфонію світобачень персонажів і неоднозначне індивідуальне авторське сприйняття навколишньої дійсності.

Ключові слова: повість, символ, образ, мотив, конфлікт, ідейний зміст.

Нарижная Л. Г. Семантика цвета как фактор формирования идейного содержания повести Л. Первомайского «Черный брод». В статье анализируется семантика цвета в повести Л. Первомайского «Черный брод» как важный элемент концепции художественного произведения. Отмечено интерес писателя к морально-этической подоснове отношений людей, жизненные взгляды которых контрастно соприкасаются в оппозициях, воплощающих вневременную антропологическую актуальность. Цветовые образы («черный», «темный») становятся символами как неизвестности, одиночества, предубеждений по отношению к другому, ограниченности, недалекости, так и широты взглядов, открытости к жизни, душевной глубины, чуткости, перемен, приобретения жизненной мудрости. Это противопоставление воплощает полифонию мировоззрений персонажей и неоднозначное индивидуальное авторское восприятие окружающей действительности.

Ключевые слова: мотив, персонаж, идейное содержание, конфликт, повесть.

Narizhna L. G. The Semantics of Colors as a Factor in Creating the Ideological Contents of L. Pervomaysky's Story The Black Ford. The paper analyzes the semantics of the color palette in the story The Black Ford as an important element of the fiction book conception, and points out the writer's interest in the underlying moral and ethical cause of the relationships among the people whose modes of thought are contiguous within the oppositions which implement the timeless anthropological urgency and topicality. The color images (black, dark) turn into the symbols of both uncertainty, obscurity, prejudices to the other, narrow-mindedness, stupidity and width of views, openness to life, spiritual depth, consideration, changes and wisdom of life. This confrontation implements the polyphony of the worldviews the characters have and the author's mixed individual perception of the surroundings.

Key words: motif, character, ideological contents, conflict, story

Колір є важливим засобом розкриття авторського задуму. Повість «Чорний брід» Л. Первомайського не є винятком. Попри наявність штрихових коментарів дослідників [1; 2] щодо майстерності використання письменником кольорової палітри, ґрунтовного аналізу зазначеного аспекту ми не зустрічали. Метою нашої статті буде з'ясування ролі колористики як важливого елементу концепції художнього твору.

Подієва площина зазначеного твору немов відступає на другий план. Натомість домінує внутрішня розповідь, в якій зовнішньо-

подієва динаміка (випадкова зустріч, вечера, нічна бесіда з її несподіваними визнаннями і раптовими спогадами, розставання) стає лише імпульсом до роздумів головних персонажів – капітана Юрія Берестовця та ігумені Іраїди – над своїми нерозв'язаними особистими конфліктами. Незначні, на перший погляд, події, художні деталі провокують героїв на відвертий діалог із собою, коли випадково висловлене слово викликає у свідомості персонажа потік думок і почувань, розгортання і нанизування плетива асоціацій. О. Борщогоський зазначав, що Л. Первомайський

в одному з листів до нього писав про повернення до «приймів і спогадів викладу» в повісті «Чорний брід», започаткованих, у таких ранніх оповіданнях, як «Мандрівник» або «З пісні пісень»: «... принцип залишився той самий – асоціативний зв'язок, іноді різкий, іноді ледве вловимий, між явищами та подіями, підводні течії думки і виходи її в реальність» [4:324–325].

Усе зображуване у творі спостерігаємо частіше очима когось із співрозмовників, причому їхнє бачення і сприймання дійсності здебільшого дуже неоднакове. Так, головному герою повісті, капітанові Юрію Берестовцю довелося зупинитися на ніч у селі Чорний Брід. Старшина з продпункту направляє промерзлого і стомленого капітана в монастир зігрітися, випити гарячого чаю. З перших кроків по дорозі до монастиря Берестовця опановує тривожне відчуття: у «неокресленості» невідомого світу «почувалося щось насторожуюче, вороже, як у самому слові «бог», – від нього двадцятишестирічний капітан звик відкараскуватися грубуватою іронією, яка часто-густо оберталася запитанням, зверненим до самого себе і через те неприємним» [3:476]. У його уяві ця «величезна будова, споруджена для чогось неіснуючого, що, проте, існувало в свідомості людей...» [3:481]. Монастир, в який він несподівано потрапив, сповнював його душу хвилюванням і обережним страхом.

Сприймання молодим капітаном невідомого світу починається чітким протиставленням «білої стіни монастиря» на тлі «темних дерев», кольоровим контрастом. Таке протиставлення різних світів (сакрального світу монастиря і профаністичного соціального, чужого духовного осередку і свого, світу матері Іраїди і капітана Юрія Берестовця) відображає прямолінійне і безкомпромісне сприйняття героя. Це однозначне досягнення дійсності є символічним відображенням його поверхового ставлення до внутрішньої світу людини (у тому числі і до себе). Як стверджує розповідач, він не любив питань, на які не міг відповісти, не звик замислюватись над неоднозначними, відстороненими проблемами, не хотів і боявся заглиблюватися в душу іншої людини. Йому, людині, вихованій своїм часом, прямолінійній, не схильній як до компромісів, так і до рефлексії, важко змінити свої погляди, замість звичної ворожості й зневаги, проїнятися цікавістю і співчуттям до іншого.

Для капітана монастир спочатку постає як незбагнений, незрозумілий, а тому і небезпеч-

ний світ. Образи ночі – «важка сутінь коридорів», темряви, мороку – емоційне тривожне тло сприймання простору монастиря. Мотив темряви підсилює відчуття непевності, ворожості, ірреальності невідомого. Але протиставлення білого і чорного поступово трансформується, набуває додаткового значення. Процес пізнання капітаном темного простору втілений через відображення виокремлення темряви «від темноти» – темного одягу черниці від загальної темряви, яка панує в монастирі. Неоднозначність образу кольору світлової палітри крім того, що надає цьому епізоду якогось фантастичного, нереального відсвіту також відображає можливість духовного перетворення персонажа, можливість змін у його ставленні до незнайомого простору.

Кожне слово, деталь твору стає поштовхом до оприявлення внутрішніх конфліктів персонажів. Найпершим чинником у доланні почуття страху капітаном стало світло келії, в якій він побачив «звичайну кімнату» [3:482]. Страх, тривога змінюється на радісне здивування від несподіваного відкриття затишного простору в темному монастирі. Так, темрява, тиша в повісті – це ознаки неіснування, а світло, звуки – це життя, яке неможливе без спілкування. Темінь відстороненості, мовчанки змінюється світлом людських стосунків. Холодна нежиттєва темрява закрученого коридору монастиря, що за символічною семантикою можна співставити з образом духовного лабіринту персонажа, його «чорного броду», протиставляється входу в келію, як у невідомий простір світла і людського тепла.

Напівтемрява, що панує в келії, сприяє особистісній розмові між персонажами, провокує до проявлення їхніх особистих проблем, які вони намагаються осягнути. Слабке освітлення в келії стає тлом для мінливого сприйняття співрозмовників одне одного. Перші слова капітана, його звернення до черниці, крім того, що розкривають їхні внутрішні суперечності, також стають центром у безсловесній боротьбі між ними. Його переляк від необачно вимовлених слів на декілька хвилин викликав у душі матері Іраїди непідвладне їй миттєве прагнення побачити в очах співрозмовника визнання її релігійного статусу, здобути від нього одверте і недвозначне визнання поразки, яке принесе їй забутий смак радості перемоги. Але жінка не дозволяє собі довго йти за покликом своїх пристрастей. Монахиня упокорювала свої емоції й намагалася неупереджено розмовляти з ним, що додатково підтверджується її

портретним описом: «Вона дивилася на капітана непорушними очима, зовсім так, як жінка з ікони в кутку, тільки очі черниці були не чорні, в яких ховається глибина південної ночі, з її пристрастями і боріннями, – очі черниці були світло-сірі, прозорі, як холодна вода, – хто й зна, що могло критися за прозорою глибиною тих непорушних очей» [3:495]. Та все ж ім'я капітана викликало в її душі спогади, що на мить виявили збентеженість її душі: «Щось схоже на несподіваний переляк спалахнуло в очах черниці і зразу ж погасло» [3:495].

Згодом, розмовляючи з капітаном про війну, колишня дворянка, матір Іраїди раптом подумала про те, що Берестовець перебуває на іншому боці соціальної боротьби, і дивувалася, що не почуває до нього ненависті. Інтерес до незнайомої людини провокує її до роздумів про сенс життя. Черниця усвідомлює тлінність усіх історичних суспільних перипетій, у які потрапляє людина, як «порошинка».

Назвавши черницю «матір'ю Іраїдою», Юрій Берестовець не усвідомлював релігійного змісту поквалливо вимовлених слів, але побачивши радість в очах монахині, вжахнувся. Мовчазний поєдинок із черницею в його душі викликав спогади про коротку, але таку довгоочікувану зустріч із мамою. Життя в монастирі персонаж сприймає як своєрідну виставу, тому «іскорка доброти» в очах черниці в його серці викликає «холодну ворожість» [3:496].

І в той же час одвертість, ніжність у спогадах випадково зустрінутої жінки про дитинство, про маму зроджують в душі капітана жалість, співчуття, тепло і сумнів у правильності своїх поглядів. Він починає усвідомлювати необхідність переосмислення свого ставлення до інших людей. Так коли Берестовець дивився на черницю, то «Бліде її обличчя в очах Берестовця зливалася з темним обличчям жінки на іконі в кутку, він уже не знав, які в неї очі...» [3:502].

Сутінки, мерехтливий вогник лампадки асоціюється із душевним станом матері Іраїди, в душі якої панує неспокій, тривога, хвилювання. Вона відчувала, що капітан не зможе її зрозуміти і в той же час не могла зупинитися у своїй відвертості. Черниця картає себе за слабкість, за те, що не витримала поневірянь фронтового життя, що не залишилася гинути з білою гвардією. Утома від людських страждань, страх черговий раз зневіритися в людях віддаляють її від життя, примушують заховатися за мури монастиря. Духовне падіння головної героїні відтворено через портретну характеристику. Так білизна шкі-

ри, блідість обличчя матері Іраїди на тлі її чорного одягу – це ніби знак нечуттєвості, душевної порожнечі, витравлення, знебарвлення, відсутності кольорів життя. Спогади черниці спочатку викликають у душі співрозмовника несподіване співчуття, навіть співпереживання. Та згодом капітан із максималістським ідеалізмом не сприймає всіх пояснень, які примусили її замкнутися в собі. У слабкості жінки Берестовець бачить лицемірство, адже потрапивши до монастиря вона не знаходить очікуваного душевного спокою і все ж залишається там.

На протигагу цій розповіді в його свідомості постає болісна картина перепоховання єврейських дітей, які були заживо засипані землею фашистськими окупантами. Криваво-чорна барва всієї зображеної картини постійно підкреслюється, відтворюючи опозицію між закритим від емоційних сплесків життям у монастирі і відкритим до душевних потрясінь життям поза його простором. У повісті червона кольорова гама – це вогонь життя, який містить у собі всі внутрішні суперечності, болісні душевні стани, горя, страждань людини без якого не можливе життя, а також щирості, чуттєвості в ставленні до інших. Так поряд із білим і чорним кольором важливі смислово функцію в повісті має і червоний. Опозиція білого чорному, що у творі символізує віддаленість від життя, своєю чергою, протиставляється червоному, який став своєрідним символом життя.

Душу матері Іраїди розривають внутрішні суперечності. Вона хотіла щирості в розмові з гостем і в той же час боялася черговий раз обманутися, зневіритися в людях. Бажання зрозуміти капітана провокує її до роздумів про прояви добра і зла в житті людини. Зовнішня схожість капітана з доброю людиною із її минулого життя, його усмішка впливали на її прихильне ставлення до нього. Але водночас вона усвідомлювала, що може то й «не добрість відбилася на його обличчі, а потаємне кепкування» [3:516]. Черниця починає сумніватися навіть у тому, чи офіцер із минулого був таким, яким вона його сприймала, розуміючи суб'єктивність свого сприйняття. Зовнішність людини, зокрема «світлі очі» як вияв доброти, на думку героїні, може мати оманливий зміст, за яким ховається таємниця, і визначає неможливість однозначного сприйняття людини, а отже і взагалі буття.

Через портретну характеристику відтворено духовне збагачення матері Іраїди. Очі черниці прирівнюються з очима образу Божої матері, які на кінець розмови набувають такої

ж характерної «темної глибини», життєвої мудрості, жалості, розуміння ближніх. Духовні зміни головної героїні повісті – це шлях від «світла» до «темноти», від духовної пороженечі, яка полягає в байдужості, до мудрості, що передбачає усвідомлення необхідності співпереживання і співчуття між людьми. Так в її душі поверховість у ставленні до оточуючих людей, через страх зневіритися, відстороненість від людських страждань, життєвих емоцій, які вимагають багато сил і велику відповідальність, змінилася на чутливе ставлення, усвідомлення своєї необ'єктивності до інших людей і бажання чути голоси життя.

Відкритий фінал твору зумовлює полісемантичність його тлумачення, ніби наголошує на неможливості вичерпно пізнати світ і людину. Розставання черниці та капітана зображено неоднозначно: її пристрашний шепіт у темному коридорі, як «тихий крик» слабкої зраненої душі, яка потребує розуміння, допомоги і підтримки все ж спочатку не знаходить адекватного відгуку в душі капітана, його розуміння і сприйняття. У момент прощання він відчував незрозуміле зняковіння й «відразу, зливу з жалем» [3:523]. Тільки коли капітан вийшов із монастиря, він подумав про те, що насправді не знає про що думала черниця, розмовляючи з ним, що «за її словами крився невідомий йому зміст» [3:523]. Так душевна обмеженість персонажа все ж змінюється на відкритість, чуйність і навіть чутливість до невідомого світу людей.

У творі відтворено процес емоційного збагачення людини, яка доторкнулася до «таємниці чужого життя», шлях з духовного самообмеження до душевної відкритості, чуй-

ності, уважності до всього відомого і невідомого. Для внутрішнього світу молодого капітана характерна зміна від однозначного чорно-білого сприйняття дійсності з вкрапленнями червоного на розуміння неоднозначності відтінків буття.

Розмова сприяє усвідомленню персонажами особистих проблем. Проте автор не показує, як вони розв'язують свої внутрішні конфлікти, лише відображає душевну складність особистості, неоднозначність мотивацій її вчинків і ціннісних життєвих настановлень. Недарма ж, коли герої зустрічаються, то кожен представляє свій соціальний статус, а коли прощаються, то перед нами постають люди із своїми особистими проблемами, стражданнями. У повісті відтворено інтерес письменника до морально-етичної підоснови взаємин людей, життєві погляди, які контрастно стикаються в опозиціях, що мають позачасову антропологічну актуальність: безпристрасність – чутливість, прямолінійність – неоднозначність.

Таким чином, образи «темного», «чорного» і «світлого», «білого», а також «червоного» створюють не тільки єдине колористичне тло твору, але й беруть участь у формуванні його системи цінностей. Образи «чорний», «темний», «ніч» стають символами як невідомості, таємничості, самотності, упередженості у ставленні до іншого, обмеженості, недалекості, так і широти поглядів, відкритості до життя, душевної глибини, чутливості, змін, набуття життєвої мудрості. Це протиставлення втілює як поліфонію світобачень персонажів так і неоднозначне індивідуальне авторське сприйняття навколишньої дійсності.

Література

1. Беляев В. Г. Типологічна основа єдності (Про структуру сучасного роману) / В. Г. Беляев // Рад. літературознавство. — 1970. — № 6. — С. 25—38.
2. Лівичька І. А. Психологізм прози Леоніда Первомайського : теоретичний аспект / Інна Лівичька ; [ред. : Ключек Г. Д., Лушин П. В., Марко В. П.]. — Кіровоград : вид-во ПП «Поліграф-Терція», 2007. — 163 с.
3. Первомайський Л. С. Чорний брід / Леонід Первомайський : Тв. в 7 т. Т. 3. Оповідання. Повісті. Початок життя (Коммольці). Драматична поема. ; [упоряд. С. Є Пархомовський; прим. С. А. Крижанівського; ред. кол. : Голованіський С. О., Драч І Ф. (голова), Жулинський М. Г. та ін. ; ред. тому М. Г. Жулинський]. — К. : Дніпро, 1985. — С. 472—525.
4. Про Леоніда Первомайського : спогади, статті, листи, нариси ; [упоряд. та приміт. О. І. Кудіна]. — К. : Рад. письменник, 1978. — 354, [5] с.